

הנביא ירמיהו על רקע נופו ותקופתו *

ראשי-פרקים

- א. מבוא
- ב. פוליטיקה עולמית בתקופת ירמיהו והשפעתה על יהודה
- ג. הדגמה מתוך ספר ירמיהו לפרק א' - ההסטוריה בראי הנביא
- ד. ספר המדבר - מבוא גאוגרפי, וזיהויה של ענתות
- ה. "ירמיהו הענתותי" השתקפות נופי ספר המדבר בנבואותיו

*

א. מבוא

מחלוקת ידועה נטושה בין חוקרי הספרות האם לצורך ניתוח יצירה ספרותית דרוש מידע על התקופה בה נכתבה היצירה ועל הביוגרפיה של היוצר? יש הטוענים שלעולם לא תובן היצירה לעומקה ללא המידע הזה ויש הטוענים הפוך, המידע על חיי היוצר ועל התקופה בה חי מצמצם את היצירה לתחום מסוים, ולכן יש לנתח את היצירה רק מתוך מרכיביה ולא לפנות "לגורמי חוץ".

להבדיל, כשבאים לנתח ולהבין ספר בתנ"ך, ובייחוד ספר נבואה, חייבים להתחשב בכל תחומי העזר האפשריים על מנת לרדת לעומק המסר התנכ"י. התנ"ך, בניגוד לספרות, אינו בא לספק לקוראיו חוויה ספרותית גרידא או התפעלות רגשית. המטרה המרכזית של התנ"ך היא לחנך לדרך חיים של אמונה, מוסר וקיום מצוות ולכן הוא נכתב לדורות. המשמעות של סיפורי התנ"ך נישאת על כנפי הזמן הרבה מעבר לתקופה ההסטורית שבה הם נכתבו. לכאורה, יוצא מדברים אלו שלא חשוב כלל לדעת על התקופה, המקום והנסיבות בהם נכתבו הדברים והעיקר הוא המסר לדורות - המסר הדתי, אך לא כך הם הדברים. נכון הוא שהמסר לדורות הוא החשוב, ובלעדיו, הופך היה התנ"ך לעוד ספר הסטוריה מן המניין, אך על מנת להבין את המסר הזה חייבים דווקא להתעמק בזמן, במקום ובתנאים הראשוניים בהם נכתב הספר. שום ספר בתנ"ך אינו נכתב בחלל ריק, הוא מתייחס לארועים, לאנשים ולחטאים ספציפיים. הוא מתייחס לתקופות, למלחמות ולאמונות מסוימות שעל הרקע שלהם הוא נכתב. לפני שמבינים את המסר לגבינו - המסר לדורות, יש להבין את המסר הראשוני

* מאמר זה הוא חלק מעבודה סמינריונית מקיפה העוסקת בניית פרקי הנבואה בספר ירמיהו על רקע הנוף והחיים בארץ ישראל.

של הדברים, את המסר שרצה ירמיהו להעביר למאזיניו הקדומים. לשם כך יש להבין את מציאות החיים בה חי הנביא ובה ניבא. יש להבין את המאורעות ההסטוריים של תקופתו, את האזור הגאוגרפי בו ניבא, את מבנה החברה בימיו, את הביוגרפיה של הנביא, את יחסו הנפשי לנבואותיו ואת הארועים והחטאים עליהם הוכיח את העם.

לאחר סיום השלב הזה בלימוד יגש הלומד אל הרובד הנוסף: איך להוציא את דברי הנבואה מתקופתם המקורית ולהביאם אל ימינו אלו, כך שיגעו בנו וידברו אלינו. כמובן שקיימת סכנה שההתעסקות בארועים הסטוריים תשאיר את הנבואה מצומצמת ומקומית, כאילו שנכתבה רק לאנשי דורו של הנביא ואין לה כל זיקה לימינו, וצריך הלומד להזהר שלא להיכשל בכך. עליו להבין כי ניתוח הנבואה בצורה ה"מקומית" הוא רק בסיס, שלב ראשון, שעליו חייב להיבנות הרובד הנוסף - המסר לדורות.

הלומד המאמין נתקל בבעיה כאשר הוא ניגש ללמוד תנ"ך תוך העזרות בתחומי מחקר שונים. הפרשנות המסורתית לא הרבתה לעסוק בתחומי עזר שונים כמו הסטוריה וגאוגרפיה, ועל הלומד לפנות לספרות המדעית שנכתבה בנושא. ספרות זו, כידוע, לא נאמנת תמיד לעקרונות היהדות ולא מאמינה תמיד בקדושת התנ"ך. לכן אין הלומד הדתי יכול לקבלה בשלימותה, עליו לברור לו מתוכה רק את הדברים המתאימים לו ולאמונתו. הבעיה הזו מרתיעה לומדי תנ"ך דתיים מלעסוק בתחומי העזר ללימודי התנ"ך ויש הנוטים לנתק את הספר ממשמעותו הראשונית, בעבר, ולומדים אותו רק בתור מסר להווה ולעתיד. לעניות דעתי לימוד כזה איננו שלם והוא אינו חודר למשמעותם העמוקה של הדברים. על הלומד הדתי לפתח לעצמו "מערכות סינון" שיכניסו ללימוד רק אותם הדברים המתאימים להשקפת היהדות וישאירו בחוץ את האחרים. אך אל לנו לאבד את התרומה הגדולה של מקצועות העזר ללימוד התנ"ך רק מפני החשש שיש בהם גם דברים פסולים.

בעבודתי זו אתמקד בספר ירמיהו ואנסה להוכיח ולהדגים כי השימוש במקצועות עזר ללימוד הספר לא רק שאינו פוגם, אלא אף מוסיף עומק להבנת הספר.

לא באתי בעבודה זו לחדש, כל הדברים נאמרו ונוסחו על ידי גדולים ממני, באתי ללקט מתוך דבריהם ולנסות ולהעמידם במבנה חדש, מבנה המלקט תחומים שונים סביב ציר אחד.

ב. פוליטיקה עולמית בתקופת ירמיהו - והשפעתה על יהודה

המאה השביעית לפנה"ס צפנה בחובה שינויים רבים בזירה המדינית של המזרח הקדום. האימפריה האשורית מתפוררת לאחר שלוש מאות שנים של שלטון על סוריה וארץ ישראל, ומתחיל מאבק ממושך בין המממלכה הבבלית שהולכת ומתעצמת ובין ממלכת מצרים על ירושת השלטון האשורי בשטח שבין הפרת לחצי האי סיני. יהודה בהיותה נתונה על צומת דרכים מרכזית במזרח הקדום, נקלעה בעל כורחה לתוך ההתמודדות הצבאית שבין המעצמות. מקרב מגידו בשנת 609 לפנה"ס ועד לחורבן הבית הראשון בשנת 586 לפנה"ס פקדו זעזועים בלתי פוסקים את ממלכת יהודה.

לקראת סוף מלכותו של אשורבניפל מלך אשור נחלשה הזיקה שבין הפרובינציות הרחוקות, ובתוכן יהודה, לבין המטרופולין. בפלשת גבר כוחה של מצרים ועל פי דברי הרודוטוס כבש פסמתיק הראשון, מלך מצרים, את אשדוד שהיתה עד אז תחת שליטה אשורית. במות אשורבניפל בשנת 627 לפנה"ס פרץ באשור משבר חמור. באותה שנה מרד נבופלאסר, נסיך כשדי, באשור - ובכך פתח במאבק קשה בין בבל ובין יורשיו של אשורבניפל. על רקע בינלאומי סוער זה, ובשל חולשתה של אשור, התעוררה ממלכת יהודה לפעול בכמה תחומים על מנת להשתחרר מעולה של אשור.

בתחום המדיני - יהודה מתפשטת ושולטת מחדש בחבלי ממלכת ישראל החרבה, שומרון והגליל. יאשיהו פושט גם לצפון פלשת ומחדש את השליטה בחלקה הצפוני של דרך הים.

בתחום הפנימי - יאשיהו עורך תיקון דתי - פולחני שמעבר לשינוי הדתי שבו, הוא מעיד על שחרור מעולה של אשור על ידי הפסקת הפולחנים האשוריים. במאבק הקשה שבין אשור לבבל הכשדית גבר בהדרגה כוחה של בבל, בעיקר משום שזכתה לבני ברית חזקים, בני מדי. משנחלשה אשור בא פסמתיק מלך מצרים לעזרתה. בשנת 616 לפנה"ס לחמו צבאות פסמתיק לצד הצבא האשורי במסופוטמיה, אך ברית זו עם מצרים לא הועילה לאשור ובשנת 614 לפנה"ס נפלה העיר אשור לידי המדיים, ובשנת 612 לפנה"ס נלכדה נוה - בירת אשור. על חורבותיה של נוה כרת מלך מדי המנצח ברית עם נבופלאסר מלך בבל. הצבא האשורי מוסיף להלחם לאחר שנסוג מערבה לחרון, אך גם זו נפלה בידי בבל ומדי. בשנת 609 לפנה"ס התבצר מלך אשור במפלטו האחרון - כרכמיש. מלך מצרים חש לכרכמיש על מנת לסייע לאשור, יאשיהו יוצא מירושלים למגידו בראש צבאו כדי לחסום את דרכו של פרעה נכו (בן פסמתיק). יתכן

שיאשיהו חרד היה מכוחה של מצרים או מתחילתה של אשור ויתכן, שכבר אז, היה בעל בריתם של הבבלים. יאשיהו מת בתחילת הקרב, הועבר לירושלים ושם מת. משחזר פרעה נכו, לאחר חודשים מספר, מן המצור על חרן אסר את יהואחז (בן יאשיהו שמלך תחתיו), והמליך את יהויקים תחתיו. הוא אף הטיל עונש על יהודה: "והכסף והזהב נתן יהויקים לפרעה אך העריך את הארץ לתת את הכסף על פי פרעה איש כערכו נגש את הכסף ואת הזהב את עם הארץ לתת לפרעה נכה" (מל"ב כג, לה).

השלטון המצרי ביהודה לא ארך שנים רבות וכבר בשנת 605 לפנה"ס הובס צבא מצרים בכרמיש על ידי נבוכדנאצר בן נבופלאסר, שחודשים מעטים לאחר מכן, במות אביו, היה למלך על בבל.

בשנת 604 לפנה"ס עלה צבא בבל לסוריה וארץ ישראל ויהודה נשתעבדה לממלכת בבל הכשדית. באותה שנה, בשנת מלכותו השניה, יצא נבוכדנאצר למסע מערבה ועמו צבא כבד, שהסתייע במגדלי מצור כמתכוון למערכה כבדה. הוא עמד לכבוש את אזור פלשת כולו ולהטיל את מרותו על יהודה, כל זאת כהכנה ליעדו הסופי - הכרעת הממלכה המצרית היריבה. הוא לכד את אשקלון, כבשה והגלה את תושביה. לצבא הבבלי היו מחדלים רבים ואבדות כבדות ונבוכדנאצר נאלץ לשוב לבבל כלעומת שבא. כשולן צבאי זה, שהתרחש לעיני כל תושבי יהודה, הוא שהביאם לפרוק עול בבל ולערוק אל המתנה המצרי, צעד שכעבור זמן הביא על יהודה את חורבנה.

למלך יהויקים שהומלך על ידי המצרים היו אשליות בדבר עוצמתה של מצרים והוא בטח בה שתירש את מקומה של האימפריה האשורית, לכן הוא מרד בבבל: "בימיו עלה נבוכדנאצר מלך בבל ויהי לו יהויקים עבד שלוש שנים וישב וימרוד בו" (מל"ב כד, יא). שלוש שנים לא התערב נבוכדנאצר במישרין בדיכוי המרד, ורק בשנת 598 לפנה"ס עלה על יהודה. יהויקים מת ובנו, יהויכין, עלה לשלטון בשנת 597 לפנה"ס. יהויכין החליט להכנע בפני בבל ופתח את שערי ירושלים לפני נבוכדנאצר. כניעתו אמנם הצילה את ירושלים מחורבן, אך לא הצילה את יהודה ותושביה, עונשה של יהודה היה חמור מאוד, נוסף על המס הכבד שכלל את "כל אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך", הגלה מלך בבל "את כל ירושלים ואת כל השרים ואת כל גיבורי החיל עשרת אלפים גולה וכל החרש והמסגר לא נשאר זולת דלת עם הארץ" (שם כד, יד). המלך יהויכין, אמו, נשיו וסריסיו הוגלו בבבל. נבוכדנאצר ממליך על יהודה את מתניהו בן יאשיהו, דוד

יהויכין, ששמו שונה לצדקיהו (שינוי השם הוא אקט המעיד על התמסרותו המוחלטת של המומלך לממליכו).

כך מתואר המעשה בכרוניקה הבבלית: "בשנת שבע בחודש כסליו, קבץ מלך אכד (הוא נבוכדנאצר) את חילו וילך לארץ חת ויתן על עיר יהודה (היא ירושלים) ובחודש אדר, ביום השני, לכד את העיר. את המלך (הוא יהויכין) תפס, מלך כלבבו בתוכה הפקיד (הוא צדקיהו) מס כבד לקח ממנה והעביר לבבל"

גלות יהודה התבצעה במספר שלבים:

שלב א' - ההגליה הראשונה המסופרת בספר ירמיהו, בעלת היקף מצומצם, חלה בעת המצור על העיר - בשנה השביעית למלכות נבוכדנאצר: "זה העם אשר הגלה נבוכדנאצר בשנת שבע יהודים שלושת אלפים ועשרים ושלושה" (יר' נב, כח). השבויים היו בעיקר מקרב ראשי המנהל והצבא של ערי השדה ביהודה, הפסוק בחר בכוונה בביטוי "יהודים".

שלב ב' - ההגליה השנייה שכללה את כל "סלתה ושמנה" של ירושלים ומגיני העיר וכן "החרש והמסגר" בשנה השמינית למלכות נבוכדנאצר (מל"ב כד, יד-טו).

בשנת 594 לפנה"ס, לערך, זימן צדקיהו ועידה אנטי בבלית בירושלים, בה נטלו חלק מדינות עבר הירדן: אדום, מואב ועמון, וכן ערי החוף צור וצידון. החזית הזו לא הוותה איום רציני על בבל בעיקר עקב חוסר התאום בין המדינות השותפות בה. נסיון המרד בבבל התארגן בעיתוי טוב, שכן באותם שנים פקדו צרות מבית ומחוץ את הממלכה הבבלית. בשנת 595 לפנה"ס התנפל מלך עילם על בבל - אך הובס, ובשנת 594 לפנה"ס פרצה מרידה בבבל, אך נבוכדנאצר הצליח לדכאה.

המרד האחרון שמרד צדקיהו בבבל קשור במסע ימי שערך פסמתיך השני, מלך מצרים, בשנת 591 לפנה"ס. מסע זה הצליח ועורר תקוות בלב אויבי בבל. צדקיהו בא בברית עם מלך מצרים, והעם נערך למלחמה בבבל. גם נסיון מרידה זה נכשל ובשנת 588 לפנה"ס עלה נבוכדנאצר בחיל כבד על יהודה ושם מצור על ירושלים שנמשך שנתיים. בעת המצור הגיע חיל עזר מצרי לעזרת ירושלים ובראשו פרעה חפרע שעלה למלוכה באותה שנה.

צבא בבל חיזק את המצור וניתק כל מגע של ירושלים עם הסביבה עד שלבסוף גבר הרעב בירושלים הנצורה והיא הובקעה. צדקיהו נמלט ונתפס, בניו נשחטו לעיניו, עיניו נוקרו והוא הובל אסור לבבל. "בחודש החמישי בשבעה לחודש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדנאצר מלך בבל בא נבוזראדן רב

טבחים עבד מלך בבל ירושלים וישרוף את בית ה' ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלים.... ואת חומות ירושלים סביב נתצו כל חיל כשדים אשר רב טבחים ואת יתר העם הנשארים בעיר ואת הנופלים אשר נפלו על מלך בבל ואת יתר ההמון הגלה נבוזראדן רב טבחים ומדלת הארץ השאיר..." (מל"ב כה, ח ואילך). זו הגלות השלישית שהגלו הבבלים מיהודה והיא התבצעה לאחר חורבן הבית.

על הישוב ששרד בארץ הופקד גדליהו בן אחיקם בן שפן (סבו של גדליהו, שפן, היה הסופר בימי יאשיהו שמצא את ספר התורה במקדש. עדות לקיומו נמצאה בשמו המוזכר על גבי בולות מאותם הימים). מקום מושבו היה במצפה בארץ בנימין. כעבור זמן קצר נרצח גדליהו בידי איש ממשפחת המלוכה, ישמעאל בן נתניה, שנשלח מטעם מלך בני עמון. שרי החיילים שהיו עם גדליהו, והעם אשר אתו, פחדו מנקמת הכשדים וברחו למצרים - הם לקחו עמם את הנביא ירמיהו. "והעם הנשאר בארץ יהודה אשר השאיר נבוכדנאצר מלך בבל ויפקד עליהם את גדליהו בן אחיקם בן שפן.... ויהי בחודש השביעי בא ישמעאל בן נתניה בן אלישמע מורע המלוכה ועשרה אנשים אתו ויכו את גדליהו וימות את היהודים ואת הכשדים אשר היו אתו במצפה ויקומו כל העם מקטון ועד גדול ושרי החיילים ויבואו מצרים כי יראו מפני כשדים" (מל"ב כה, כב-כו). רצח גדליהו סימל בתודעת העם את סוף קיומה של יהודה.

חמש שנים לאחר מכן, בשנת 582 לפנה"ס, שב נבוזראדן שר צבאו של מלך בבל והגלה 745 איש מיהודה. זו הגלות הרביעית שהגלו הבבלים מיהודה שעמדה בחורבנה עד ראשית שיבת ציון בשנת 538 לפנה"ס.

ג. הדגמה מתוך ספר ירמיהו לפרק א' - ההיסטוריה בראי הנביא

פרק זה אמור להדגים מתוך ספר ירמיהו את המאורעות הפוליטיים וההיסטוריים שנסקרו בפרק הקודם.

כיוון שהפרק הקודם עסק בעיקר בעמים שמסביב ליהודה ראיתי חובה לעצמי להתייחס לעניין עקרוני מאוד הקשור בגויים בכל ספרי הנבואה, והוא, עניין שליחותם בידי ה' לעיצוב ההסטוריה, עלייתם, חטאיהם, ונפילתם הנחזת מראש על ידי הנביא. "ויהי דבר ה' אלי לאמר בטרם אצרך בבטן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך נביא לגויים נתתיך" (א, ד-ו).

בפרק א' ישנן כמה הקדשות של ירמיהו לנביא, כל הקדשה מופנת לקהל יעד אחר, ולמרבית הפלא, ההקדשה הראשונה, זו שהובאה למעלה, היא הקדשתו

לנביא לגויים. מכאן, שכבר מתחילת הספר ניתן להסיק שחלק לא מבוטל ממנו יוקדש לנבואות לגויים או על הגויים.

ישנן נבואות תוכחה לגויים וישנן התיחסויות של ירמיהו לגויים במקומות רבים בספר, בהן מזהיר הנביא את העם מפני הגויים הבאים לכבשם. הוא מתאר את חזקם הרב ומזהיר את המלכים שמי שימרוד בגוי, (הכוונה העיקרית היא לבבל) סופו יהיה חורבן, ומי שיכנע לו ישב לבטח על אדמתו כי זהו רצון ה'. בפרק כה מזכיר ירמיהו למעלה מעשרים עמים שכולם מצווים, אף הם, להכנע למלך בבל ולעבדו שבעים שנה, אם לא יעשו כן סופם יהיה השמדה.

מדוע מצווים העמים להכנע לבבל? על פי התפיסה בספר ירמיהו הגויים הם עבדים ביד ה' לעשות רצונו. עניין זה מודגש במיוחד אצל בבל שנקרא כמה פעמים בספר "עבדי". הגוי בעצם מגשים את תוכניותיו של הקב"ה והוא נענש משתי סיבות עקריות :

א. הוא מתעלל בישראל מעבר לכוונה הראשונית של הקב"ה ונהנה לעשות זאת.

ב. הגוי לא מכיר בכך שהוא רק הגרון המונף ביד ה' להעניש את עמו והוא מיחס לעצמו כוחות אלוהיים.

ירמיהו בנבואות הפורענות שלו, מזכיר כמה גויים וביניהם: מואב, עמון, אדום, ובעיקר בבל. חטאיהם המרכזיים הם: גאווה, שקר, ביטחון באוצרותיהם, ביטחון באליהם, זדון לב, התגרות בה' והשחתת עולמו. בבל כשאר הגויים החוטאים תקבל את עונשה הראוי לה: "כאשר עשתה כן עשו לה" (נ,טו). ירמיהו מתפלל שהקב"ה יעניש את אומות העולם כפי המגיע להם: "שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך ועל משפחות אשר בשמך לא קראו כי אכלו את יעקב ויכלוהו ואת נוהו השמו" (י,כה). עם זאת משאיר ירמיהו אפשרות לעמים להמשיך ולהיבנות, וזאת בתנאי, שיכירו במלכות ה' ובעמו: "והיה אם למד ילמדו את דרכי עמי להשבע בשמי חי-ה' כאשר למדו את עמי להשבע בבעל ונבנו בתוך עמי ואם לא שמעו ונתשתי את הגוי ההוא נתוש ואבד נאם-ה'" (יב,טז-יז).

ירמיהו מנבא שבאחרית הימים, כאשר ישובו כל ישראל אל ה' יכירו גם העמים באלוקי ישראל: "בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה' ונקוו אליה כל גויים לשם ה' לירושלים ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע" (ג,יז). מכל הפסוקים שצוטטו עד כאן מתוך הספר עולה תמונה של השקפת הנביא על ההסטוריה: ישראל נענשים בידי גויים מפני שהם חוטאים ולא שומעים אל

דברי הקב"ה המנוסחים בפי הנביא. באחרית הימים, כאשר ישובו ישראל אל ה', ישובו אליו גם הגויים כולם. כל ההסטוריה מכוונת על ידי הקב"ה והיא מושפעת מהתנהגותם המוסרית של בני האדם.¹

כבר בהקדשתו הראשונה מוקדש ירמיהו להיות "נביא לגויים", את התואר הזה קיבל רק ירמיהו ולא שום נביא אחר. "ראה הפקדתיך היום הזה על הגויים ועל הממלכות לנתוש ולנתוץ ולהאביד לבנות ולנטוע" (א, י). גם נביאים אחרים ניבאו על הגויים, אך רק מתוך השפעתם על ישראל. ירמיהו מדבר על הגויים גם בצורה עצמאית ואוניברסלית הרבה יותר. חלק ממטרתו היא להביא את הגויים לזניחת אליליהם ולהכרה באל אחד. לכן לא נגזים אם נכנה את ירמיהו בתואר "נביא עולמי".²

במראה השני נגלה לירמיהו סיר נפוח שפניו מפני צפון, והקב"ה מפרש את המראה: "ויאמר ה' אלי מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה נאם ה' ובאו ונתנו איש כסאו פתח שערי ירושלים ועל כל חומותיה סביב ועל כל ערי יהודה" (א, יד-טו). מוטיב זה חוזר בנבואות ירמיהו פעמים רבות, בהם מתואר הגוי שיבוא מצפון: "כי רעה אנוכי מביא מצפון ושבר גדול עלה אריה מסובכו ומשחית גויים נסע יצא ממקומו לשום ארצך לשמה עריך תצנה מאין יושב" (ד, ו-ז).

הגוי שיבוא לכבוש את הארץ מתואר כגוי הבא ממרחק "הנני מביא עליכם גוי ממרחק בית ישראל..." (ה, טו). הוא גוי אכזרי ומתוחכם ואיש לא יעמוד בפניו. הוא ישחית כל העומד בדרכו ויחריב את הארץ, גם חומותיה של ירושלים לא יעמדו לה בשעת המלחמה. "כה אמר ה' הנה עם בא מארץ צפון וגוי גדול יעור מירכתי ארץ קשת וכידון יחזיקו אכזרי הוא ולא ירחמו" (ו, כ). המאפיין את הגוי מצפון הם כלי המלחמה שלו: קשתות, חיצים, כידונים, סוסים ומרכבות. "קולם כים יהמה ועל סוסים ירכבו..." (ו, כד) וכן: "מדן נשמע נחרת סוסיו מקול מצהלות אביריו רעשה כל הארץ ויבואו ויאכלו ארץ ומלואה עיר ויושבי בה". ירמיהו מנסה להפחיד את העם השאנן, הבוטח בביצוריו ובמקדשו. כנראה שהיתה בעם תודעה של פחד מפני אויב שיבוא מצפון וירמיהו משתמש בתודעה זו כדי לעורר את העם לתשובה. רק בשלב מאוחר יותר בספר מזהה ירמיהו

¹ ראה עוד מלמט א. "ירמיהו פרק א": עמודים מז, כה.

² ראה עוד לוריא ב"צ. "עיונים בספר ירמיהו", כרך ג, עמוד 133.

בוודאות את הגוי מצפון עם בבל "הנני שולח ולקחתי את כל משפחות צפון נאם ה' ואל נבוכדנאצר מלך בבל והביאותים על הארץ הזאת.."³ (כה, ט). במבוא לפרק זה נוכחנו לדעת כי בימיו של ירמיהו מתחלפת מעצמת העל בעולם, אשור יורדת ובבל תופסת את מקומה. יתכן שבתחילה חשב ירמיהו את אשור כגוי הבא מצפון, אך כאשר חלו התמורות בזירה הפוליטית העולמית הוא זיהה בוודאות את בבל כגוי מצפון, ייתכן גם שהקב"ה הוא שהורהו בפרוש על בבל כמקור הרעה.

בזירה הפוליטית של המזרח הקדום היוותה גם מצרים גורם חשוב, זכור לנו פרעה נכו שעלה לעזרת אשור בכרכמיש, ובדרכו הרג את יאשיהו שתמך בבבל וחסם את דרכו של פרעה לצפון. עדות לקרב זה אנו מוצאים בירמיהו מ, א - "אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא על הגויים למצרים על חיל פרעה נכו מלך מצרים אשר היה על נהר פרת בכרכמיש אשר הכה נבוכדנאצר מלך בבל בשנה הרביעית ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה". כבר פורט בפרק הקודם שבתקופת יאשיהו חלו תמורות חשובות ומרחיקות לכת בממלכת יהודה, וזאת בשל התגוששות בין בבל לאשור ורפיון השלטון האשורי על הארץ.

הרפורמות שחולל יאשיהו היו הן בתחום הדתי, הסרת הגילולים, כריתת ברית מחודשת עם הקב"ה, קריאה בספר התורה וכו', וכן בתחום המדיני - יאשיהו כובש שטחים רבים בממלכת ישראל החרבה שהיו עד אז תחת שלטון אשורי. בתקופת יאשיהו היתה בעם ציפיה לגאולה, שכן מימי מנשה ואמון צעד העם במסלול המוביל לחורבן, והרפורמות שחולל יאשיהו עורר בלב רבים תקוה ששבטי ישראל ישובו מגלות אשור, שבית המקדש ישוב להיות המרכז הרוחני של עם ישראל ואף גויים רבים יכירו במלכות ה' וינהרו לבית המקדש. ירמיהו, ברוב נבואותיו, מנבא על חורבן, אך ישנן כמה נבואות בודדות של נחמה, של אחרית הימים. נבואות אלו נאמרו כנראה בתקופת יאשיהו בה היתה אפשרות מציאותית לגאולה. בפרק ג' מבקש הקב"ה מירמיהו ללכת צפונה ולנסות ולהשפיע על שבטי ישראל, הנמצאים בגלות אשור לשוב בתשובה, ואז ישיבם הקב"ה לארץ: "הלוך וקראת את הדברים האלה צפונה ואמרת שובה משובה ישראל... שובו בנים שובבים נאם ה' כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושניים ממשפחה והבאתי אתכם ציון... בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה' ונקוו אליה כל הגויים לשם ה' לירושלים" (ג, יב). עם מותו של יאשיהו על ידי

3 ראה עוד גוייטין ש"ד. "שתי מסות על ספר ירמיהו", עמודים לד, לו, לז.

פרעה נכו במגידו, הוחמצה אפשרות לגאולה, שכן העם שב לסורו ולאליהו, והחורבן, מעתה הוא רק שאלה של זמן. מיד לאחר מותו של יאשיהו עולה נבוכדנאצר מלך בבל וירמיהו מזהה אותו עם הגוי שיביא את החורבן. תחת יאשיהו מולך בנו יהואחז וגם הוא מנסה למרוד במצרים, פרעה נכו אוסרו במצרים וממליך תחתיו את יהויקים.

יהויקים ידוע כמלך פרו מצרי וירמיהו יצא נגדו ונגד הנהגתו. השקפת הנביא היתה שיש להשתעבד לבבל למשך שבעים שנה מפני שזהו רצון ה', כעונש על חטאי העם. יהויקים לא אבה לשמוע לירמיהו ופעמים מספר ניסה למרוד בבבל ואף המריד את עמי האזור בעזרת מצרים לפרוק את עולה של בבל. ירמיהו נשלח לועידה זו לשים עול על צוארו ולהמחיש למשתתפים שסופם יהיה שעבוד לבבל: "בראשית ממלכת יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היה הדבר הזה אל ירמיהו... עשה לך מוסרות ומוטות ונתתם על צוארך ושילחתם אל מלך אדום ואל מלך מואב ואל מלך בני עמון ואל מלך צור ואל מלך צידון" (כז, א-ג). שליחותו זו של ירמיהו מבטאת שוב את תפקידו כנביא לגויים.⁴

יהויקים לא שמע לדברי הנביא והמשיך למרוד בבבל עד שהביא את החורבן על הארץ בימי יהויכין וצדקיהו. בתקופת יהויכין החלו השליטים הבבליים בהגליית תושבי הארץ. ההגליות נעשו בשלבים עד החורבן כל יהודה והמקדש. הגלות הראשונה היא של המלך יהויכין, כבודתו וכל החברה הגבוהה של ירושלים: "ואלה דברי הספר אשר שלח ירמיה הנביא מירושלים אל יתר זקני הגולה ואל הכהנים ואל הנביאים ואל כל העם אשר הגלה נבוכדנאצר מירושלים בבבל אחרי צאת יכניה המלך והגבירה והסריסים, שרי יהודה וירושלים והחרש והמסגר מירושלם" (כט, א-ב). בספר ירמיהו ישנה עדות לכך שהארץ נכבשה בשלבים: "וחיל מלך בבל נלחמים על ירושלים ועל כל ערי יהודה הנותרות אל לכיש ואל עזקה כי הנה נשאר בערי יהודה ערי מבצר" (לד, ז). ערי שפלת יהודה הבצורות החזיקו מעמד גם לאחר שערים אחרות ביהודה כבר נכבשו ונחרבו בידי הבבלים ובעת שהמצור על ירושלים כבר היה בעיצומו. לבסוף נפלה גם ירושלים: "ואת בית המלך ואת בית העם שרפו הכשדים באש ואת חומות ירושלים נתצו ואת יתר העם הנשארים בעיר... הגלה נבוזראדן רב הטבחים בבל ומן העם הדלים אשר אין להם מאומה השאיר נבוזראדן בארץ יהודה..." (לט, ח-י). דלת העם הורשו להישאר בארץ בהנהגת גדליהו בן אחיקם (שהיה מתומכי

4 ראה עוד אופנהיימר ב'. "עיונים בספר ירמיהו", כרך ג, עמוד 35.

ירמיהו ופרו בבלי). לאחר רצח גדליהו נעזבה הארץ לגמרי ודלת העם ירדו מצרימה יחד עם ירמיהו שהורד לשם בכח. בפעולה זו בעצם הסתיימה תקופת בית ראשון והחלה גלות בבל שנמשכה שבעים שנה. אצל הגולים בבבל התפתחו שתי גישות מנוגדות: יש שסברו שהגלות זמנית ותסתיים מהרה, יהויכין ישוב למלוך בירושלים והכל ישוב לקדמותו. למגמה זו ניתן חיזוק מתמיד מפי נביאי השקר. האנשים שסברו כך "ישבו על המזוודות" ולא ניסו להתבסס בבבל. לעומתם היו אנשים שסברו שהגלות היא מצב סופני שאין חזרה ממנו, ולכן מסקנתם היתה כי הכל אבוד ואין עוד צורך לשמור על הזיקה ליהדות ולארץ. ירמיהו הציג תפיסה מאוזנת - הוא טען כי הגלות היא "קביעות זמנית". מצד אחד יש להשתקע בבבל: "כה אמר ה'... לכל הגולה אשר הגלתי מירושלים בבבלה בנו בתים ושבו ונטעו גנות ואכלו את פריין קחו נשים והולידו בנים ובנות..." (כט, ד-ה). מצד שני, יש לשמור על זיקה לארץ, כי ישובו אליה בעוד שבעים שנה: "ונמצאתי לכם נאם ה' ושבתי את שבותכם וקבצתי אתכם מכל הגויים ומכל המקומות אשר הדחתי אתכם שם... והשיבותי אתכם אל המקום אשר הגלתי אתכם משם" (כט, יג-יד).

ירמיהו לא שמח לאיד על כך שהתקיימו נבואותיו, שהעם לא אבה להאמין להן, הוא סבל וכאב את כאב עמו וניסה לעודדם כי יש אחרית ותקוה ועוד ישובו הנה בני בניהם ויבנו בארצם.

ד. "ספר המדבר" - מבוא גאוגרפי וזיהוי של ענתות⁵

ספר המדבר הוא רצועת חבל ארץ צרה ומאורכת המשתרעת בין רכס הרי יהודה ממערב ומדבר יהודה במזרח. אורכה של הרצועה הוא כ-45 ק"מ ורוחבה 8-3 ק"מ. גבולה הצפוני הוא אזור ואדי עוגיה והגבול הדרומי עובר באזור המפגש של דרום הר חברון עם הנגב הצפוני.

גבולה המערבי של רצועת ספר המדבר הוא גבול אקלימי בעיקרו, זהו מעבר מתחום האקלים הימי תיכוני השורר בהרי יהודה אל אזור מדברי, שכמות המשקעים הממוצעת בו היא נמוכה (450 מ"מ ומטה). הגבול המערבי נקבע גם על פי השיפוע העז של במת ההר כלפי מזרח. הגבול המזרחי של רצועת ספר המדבר, גם הוא אקלימי בעיקרו, ועובר לאורך הקו שבו נופלת כמות המשקעים השנתית מ-250 מ"מ ומטה.

5 הפרק סוכם מתוך "מדריך ישראל", כרך ה: מדבר יהודה ובקעת הירדן.

הגבול המזרחי הוא נייד ומשתנה, וזאת בהשפעת הבצורות הממושכות הפוקדות אותו לעיתים קרובות. כל שינוי בערכי הטמפרטורה והמשקעים עשוי להיות כאן שינוי קריטי המשנה גם את הגבול המזרחי.

בספר המדבר חל המעבר בין קרקעות הטרסה רוסה האופייניות להרי יהודה, והן משובחות ביותר לחקלאות, אל קרקעות הרנדזינה האופייניות לקער של מדבר יהודה. (הן משובחות פחות). בספר המדבר כמעט ואין מקורות מיס זמינים ושופעים. בתקופות השונות של ההתישבות באזור זה ניסה האדם לפתור את בעיית המים על ידי חציבת בורות לניקוז מי הנגר העילי ולאיסופם. ברצועת ספר המדבר ניתן לקיים חקלאות בעל (ממי גשמים), בעיקר גידולי פלחה. במזרח החבל מתבססת החקלאות על גידולי תבואות ואילו במערבו, סמוך להר יהודה, עוסקים התושבים גם בגידול עצי פרי כגון זיתים ועצים נשירים.

במשך כל הדורות היה קשר רצוף בין רצועת ספר המדבר וישובי גב ההר של יהודה, מאז ומתמיד הוא היווה אזור חיץ בין ארץ המזרע ובין הישימון וגם אזור מעבר מבחינה התישבותית: מחבל ההר - אל חבל המדבר.

בכל הדורות עסקה אוכלוסית ספר המדבר גם בעבודות האדמה, בנצלה ניצול מירבי את הקרקעות והמים שעמדו לרשותה וגם בגידול מקנה, בנצלה את שטחי המרעה החורפיים במדבר יהודה. שני פנים אלה לתרבות החקלאית בספר המדבר יצרו מתכונת של ישוב שהוא ספק חקלאי ספק עירוני, של עובדי אדמה שהם גם רועי צאן.

שנות הבצורת הרצופות, בהן נותנת האדמה יבול זעום עשויות להמריץ את תושבי ספר המדבר למצוא להם עיסוק ופרנסה מחוץ לאזור, אם כרועי צאן באזורים פוריים יותר של הארץ ואם כשכירי יום בכפרים ובערים בהר ובמישור החוף.

ענתא⁶

שמה של ענתות, עיר מולדתו של ירמיהו נשתמר בכפר הערבי ענתא השוכן מצפון מזרח לירושלים. בכפר עצמו לא נתגלו עד עתה ממצאים ארכיאולוגיים מתקופת המקרא, אולם המקורות הספרותיים ושימוש השם מלמדים כי יש לבקש את ענתות בסמוך לענתא.

6 על פי "עולם התנ"ך" ספר ירמיהו עמוד 22-23.

רוב החוקרים מזהים את "ענתות" עם ראס אל חרובה, גבעה השוכנת כשמונה מאות מטרים דרומית מערבית למרכז הכפר ענתא. באתר זה נמצאו עדויות חשובות לקיומו של ישוב בתקופה הישראלית. על פי "סקר ארכיאולוגי בארץ בנימיין" נמצאה באתר זה קרמיקה מתקופת הברזל-II. בשנת 1936 נמצאה בחפירת הבדיקה ידית אחת מטיפוס קנקני "למלך", וידית נוספת נמצאה בסקר שנערך ב-1982. במערב הגבעה נחשפו בחפירת הבדיקה קיר אבן עבה ושני קירות דקים הניצבים לו. נראה שהיה זה חלק ממבנה בתקופה הישראלית.

יש המזהים את "ענתות" המקראית עם חרבת א-סיד הסמוכה לכפר ענתא, במקום נמצאו חרסים רבים מתקופת המלוכה הישראלית. בסקר משנת 1982 נמצאו בחרבת א-סיד חרסים רבים ושרידי מבנים מתקופת המלוכה, התרבה ממוקמת כ-1500 מטרים מזרחית לענתא.

ענתות

- עיר מולדתו של ירמיהו הנביא היתה עיר בנחלת שבט בנימין שניתנה ללוויים (יחושע כא, יח). בנבואתו של ירמיהו משתקפים תנאי החיים בעיר זו שעל ספר המדבר. הישוב בענתות חודש על ידי "בני המדינה העולים משבי הגולה" (עזרא ב, כג), על מיקומה ניתן ללמוד מכמה מקורות:
- א. מתוואי מסע סנחריב לירושלים (ישעיהו י, ל)
  - ב. מדברי יוסף בן מתתיהו: "ענתות במרחק 20 ריס (3.8 ק"מ) מירושלים" (קדמוניות י, ז, ג)
  - ג. מדברי אוסביוס "שלושה מיל מירושלים"

ה. "ירמיהו הענתותי" - השתקפות נופי ספר המדבר בנבואותיו

ירמיהו כונה בשם "ירמיהו הענתותי" (כט, כז). הדבר מעיד לא רק על מוצאו ומקום מגוריו, אלא גם על כך שמציאות החיים של ענתות טבועה וחקוקה עמוק בנפשו. למגוריו של ירמיהו בענתות, אשר בספר המדבר, היתה השפעה רבה על סגנון כתיבתו, על המוטיבים המרכזיים בה ועל הדימויים בהם השתמש. כנביא תוכחה, השיקול החשוב ביותר בניסוח דבריו הוא להעמיד את הדברים בצורה שתחדור לליבות העם החוטא ותשיבהו מדרכו הרעה, לכן משתמש ירמיהו "בחומרים" המוכרים לעם ומדברים על ליבו. כיום כאשר אנו באים ללמוד את ספר ירמיהו אנו עוברים בדיוק תהליך הפוך מזה שעברו

מאזיניו הקדומים של הנביא. עבור מאזיניו הקדומים היו המשלים עזר להבנת דברי ה', ואילו לנו, משמשים דברי ה' עזר להבנת המשלים.

אין ספק, שבהבנת עולם הדימויים בספר ירמיהו נפתח בפני הלומד צהר אל עולם מופלא, מלא רגש ודמיון, המחיה את דמות הנביא ואת המציאות בה ניבא ומעמיד אותה בפנינו באופן חי. העיון בעולם הטבע בספר ירמיהו מוסיף ללימוד חוויה רגשית שהיא מעבר ללימוד האינטלקטואלי, והוא מאפשר ללומד להזדהות עם מציאות החיים באותה התקופה ומתוך כך, להבין את הספר טוב יותר.

אין באפשרותי לפרוש בפרק זה את כל עולם הטבע בספר ירמיהו, לכן אשתמש במדגם מייצג של דימויים ומשלים שעל ידם אנסה להמחיש את דברי.

1. המזרע מול הישימון⁷

אחד הדברים הבולטים ביותר לעין כשעומדים בענתות וצופים ממנה מזרחה, הוא מעבר בין ארץ המזרע לארץ הישימון. לאורך כל נבואתו של ירמיהו שזור הפחד מפני המדבר, הפחד שיעלה המדבר, וינגוס בשטח החקלאות ויהפכם לארץ לא זרועה. אם בשל חיות הטרף העולות מן המדבר ומשחיתות כל חלקה טובה ואם בשל שנים ממושכות של בצורת, התורסות את החקלאות ולא מאפשרות את קיומה.⁸

עליית חיות המדבר על ארץ המזרע מתוארת על ידי ירמיהו כעונש הבא מידי הקב"ה על חטאי העם: "עליו ישאגו כפירים נתנו קולם וישיתו ארצו לשמה עריו נתצו מבלי יושב... הלא זאת תעשה לך עזבך את ה' אלוקיך בעת מוליכך בדרך" (ב, טו, יז). תחילת החורבן תסתמן בהרס החקלאות על ידי חיות המדבר: "עלה אריה מסובכו ומשחית גויים נסע יצא ממקומו לשום ארצך לשמה עריך תצינה מאין יושב" (ד, ז). כן בפסוק הבא: "על כן הכם אריה מיער זאב ערבות ישדדם נמר שוקד על עריהם כל היוצא מהנה יטרף כי רבו פשעיהם עצמו משובותיהם" (ה, ו). כשהעם שומע את המילים "עלה אריה מסובכו" הוא מיד יודע מה הן ההשלכות לכך: חורבן החקלאות והצאן.

7 חלק מן הרעיונות נלקחו מספרו של נגה הראובני "מדבר ורועה במורשת ישראל".

8 ראה עוד פליקס י. "טבע וארץ בתנ"ך" עמוד 205.

2. בעיית המים

בעיה מרכזית בהתיישבות בספר המדבר היא בעיית המים. אזור זה דליל מאוד במעיינות והגישה למעיינות הקרובים קשה מאוד מבחינת זמן הליכה ותוואי הדרך (מעין השילוח, עין קלט, ועין פרת), לכן השתמשו תושבי ענתות והסביבה בטכניקה של חציבת בורות בסלע הקירטון הרך וטיוחם בטיח מיוחד על מנת לאגור מים מן החורף לקיץ.

לעיתים לא נתנו הבורות את הפתרון לבעיית המים, וזהו במקרה שחלו כמה שנים רצופות של בצורת. אז לא מתמלאים הבורות, וגם אם התמלאו הבורות מעט מים לא החזיק הטיח מעמד זמן רב והמים חלחלו אל קרקעית האדמה והלכו לאיבוד.

בצורת כזו מתוארת בפרק יד: "אבלה יהודה ושעריה אומללו קדרו לארץ וצווחת ירושלים עלתה ואדיריהם שלחו צעיריהם למים באו על גבים לא מצאו מים שבו כליהם ריקם בושו והיכלמו וחפו ראשם בעבור האדמה כי חתה כי לא היה גשם בארץ בושו איכרים חפו ראשם כי גם איילת בשדה ילדה ועזוב כי לא היה דשא ופראים עמדו על שפיים שאפו רוח כתנים כלו עיניהם כי אין עשב" (ב-ו). הנביא משתמש בתודעה זו על מנת להוכיח את העם על עזבו את אלוקיו. אלוקים מומשל למקור מים חיים והליכת העם אחר האלילים מומשלת להליכתם לחפש מים בבורות נשברים (בורות בהם הטיח התפורר). "כי שתיים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות נשברים אשר לא יכילו המים" (ב,ג).

הבצורות באות כעונש על חטאי העם: "עד מתי תאבל הארץ ועשב כל השדה ייבש מרעת יושבי בה ספתה בהמה ועוף כי אמרו לא יראה את אחריתנו" (יב,ד).

תודעת היובש חזקה כל כך אצל ירמיהו עד כי כאשר הוא מנסה לתאר את כאבו על כך שהעם אינו שומע לדבריו, ואף מנדה אותו, הוא משווה כאב זה לאכזבה ממקור מים יבש: "למה היה כאבי נצח ומכתי אנושה מאנה הרפא היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו" (טו,יח).

רובו של העם הישראלי עסק בחקלאות, בעיקר בשנים הראשונות של ההתנחלות בארץ. מצב המים בארץ חייב את החקלאי לסמוך על כוחות אלוהיים כלשהם כדי להבטיח את קיום החקלאות, וזאת בשל הבצורות הממושכות והנשנות. הפיתוי לעבוד אלילים היה חזק מאוד. החקלאי הישראלי למד את שיטות הגידול משכנו הכנעני, אך יחד עימם, למד גם את הפולחן

שאמור להוריד את הגשם ולהפרות את האדמה. קל יותר היה לישראל להאמין באל המוגשם בדמות מאשר באלוקים מופשט, לכן פשטה עבודת האלילים בקרב הישראלים והשתרשה בקרבם. כנגד החטאים הפולחניים מוכיח ירמיהו: "כי על כל גבעה גבוה ותחת כל עץ רענן את צועה זונה" (ב,כ). "איך תאמרי לא נטמאתי, אחרי הבעלים לא הלכתי" (ב,כג). "אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו" (ב,כז).

3. רועה וצאנו

מוטיב נוסף בנבואותיו של ירמיהו הוא הרועה וצאנו והשוואתם למנהיג ועמו - או המשלת הקב"ה לרועה והעם לצאנו. מוטיב זה אינו מיוחד לירמיהו, והוא מופיע רבות גם במזמורי דוד המלך, כמו: "מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר בנאות דשא ירביצני על מי מנוחות ינהלני" (תהילים כג,א).

בשל התנאים המיוחדים של ספר המדבר, המהווה מעבר בין שני אזורים - אזור המזרע ואזור הישימון התפתח בו סוג של ישוב מעורב, חלקו עובדי אדמה וחלקו רועי צאן. כאשר השנה משופעת בגשמים מתפרנסים בעיקר מן החקלאות, ואילו בשנה שחונה, נודדים עם הצאן למקום מרעה ומתפרנסים ממנו. יתכן גם שבאותה משפחה המבוגרים מעבדים את השדות והצעירים יוצאים עם הצאן לאזורי המרעה החורפיים של מדבר-יהודה. על מנת לרעות את הצאן נזקק הרועה לתכונות אופי מיוחדות וכישורים מיוחדים. עליו להיות רגיש לצרכי כל כבש ועו ולדעת לנהוג את עדרו כראוי. עליו להרחיק נדוד עם צאנו בשנות בצורת כדי למצוא שטחי מרעה ומים. עליו להקפיד שלא ישחית הצאן קרקעות מעובדות. לכל אלו נדרש ממנו אומץ לב וכושר גופני. פעמים רבות עלו חיות טרף מן המדבר או מתוך היערות שלא בוראו וטרפו כבשים מהעדר. תפקיד הרועה היה להגן על עדרו ולהלחם בחיות הטרף. בשל כל התכונות הללו ממשיל ירמיהו את המנהיג לרועה את עמו - שהם צאנו. ההתמצאות במדבר היא משימה קשה, באזורים רבים זומות הגבעות זו לזו ודומים השבילים זה לזה. שבילי מרעה פזורים לכל אורכו של המדבר והם תוצאה של רעיית בעלי חיים במדרונות הגבעות ונדידת רועים ועדריהם.⁹ רשת המרעולים סבוכה מאוד ובקלות ניתן לאבד את השביל המקורי ולטעות בדרך.

9 נגה ראובני מציע לכנות את השבילים הללו בשם "מרעולים" - משעולי מרעית.

נושא התעיה והטעיה בשבילי הצאן משתקפת מנבואותיו. ירמיהו מאשים בעיקר את הרועים (המנהיגים) המובילים את העם בדרכים עקלקלות ומטים אותם מן הדרך הנכונה. "כי נבערו הרועים ואת ה' לא דרשו על כן לא השכילו וכל מרעיתם נפוצה" (י, כ-כא). "הוי רועים מאבדים ומפיצים את צאן מרעיתי נאם ה', לכן כה אמר ה' אלוקי ישראל על הרועים הרועים את עמי: אתם הפיצתם את צאני ותדיחום ולא פקדתם אותם..." (א-ד).

4. נופי המדבר ונופי הרי יהודה

ירמיהו משווה את העם הנוחה אחר אלוהים אחרים לחיות מדבריות: "ראי דרך בגיא, דעי מה עשית ביכרה קלה משרכת דרכיה, פרה למוד מדבר באות נפשה שאפה רוח תאנתה מי ישיבנה..." (ב, כג-כד). את חורבן אדום הוא משווה לאריה העולה מגאון הירדן (גדות הירדן בהן צומח יער סבך מלא בחיות טרף): "הנה, כאריה יעלה מגאון הירדן אל נוה איתן..." (מט, יט). ירמיהו משתמש גם בדימוי של נשר המחריב את אדום. הנשר הוא עוף המוכר באזור מגוריו של ירמיהו, ובמיוחד באזור הצוקים של מדבר יהודה: "הנה כנשר יעלה וידאה ויפרוש כנפיו על בצרה..." (מט, כב).

כשירמיהו משווה בין גורלו של האדם הבוטח בה' לבין גורלו של זה הבוטח באדם, הוא שוב משתמש בניגוד שבין מים ליובש: "ארור הגבר אשר יבטח באדם... והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבוא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב - ברוך הגבר אשר יבטח בה'... והיה כעץ שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח שורשיו ולא יראה כי יבוא תום והיה עלהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי" (ז, ו-ח). מנבואותיו של ירמיהו עצים נוספים המאפיינים את הצומח של הרי ירושלים, כמו: התאנה, הגפן, הזית והשקד. בפרק א בהקדשתו לנביא, מזהה ירמיהו מקל שקד. הקב"ה הראהו דווקא מקל שקד בידיעה שיוכל לזהותו שהרי הוא גידול נפוץ בספר המדבר, מכיוון שאינו צורך מים רבים.

את חורבן הארץ מתאר ירמיהו בהרס החקלאות: "אסוף אסיפם נאם ה' כי אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה והעלה נבל..." (ח, ג). את גורלו של העם החוטא ממשיל הנביא לזית יפה שנשרף: "יפה פרי תואר קרא ה' שמך לקול המולה גדולה הצית אש עליה ורעו דליותיו" (יא, טז).

5. דימוי האוייב כשיטפון

מוטיב חוזר בנבואות ירמיהו הוא תאור האוייב הבא להחריב את הארץ כשיטפון. זהו דימוי החרוט בתודעת האדם ההולך בנחלי המדבר ושומע ממרחק שאון מים רבים. שאון המים המתקרבים מעורר פחד ואימה. המים עתידים לפרוץ תוך שניות בזרם אדיר, הסוחף עמו הכל ועל האדם להספיק לעלות מן הערוץ בזמן קצר מאוד. את ההרגשה הזו ניסה ירמיהו לעורר אצל שומעיו. האוייב - הגוי מצפון, כבר נשמע מרחוק כמו שאון המים, והוא עלול להגיע בכל רגע ולסחוף עמו הכל. דוגמאות לכך בפסוקים הבאים: ד, יג. כט ח, ו. טז י, כב מו, ז-ח ונציין במיוחד את הפסוק: "כה אמר ה' הנה מים עולים מצפון והיו לנחל שוטף וישטפו ארץ ומלואה עיר ויושבי בה..." (מו, ב).